

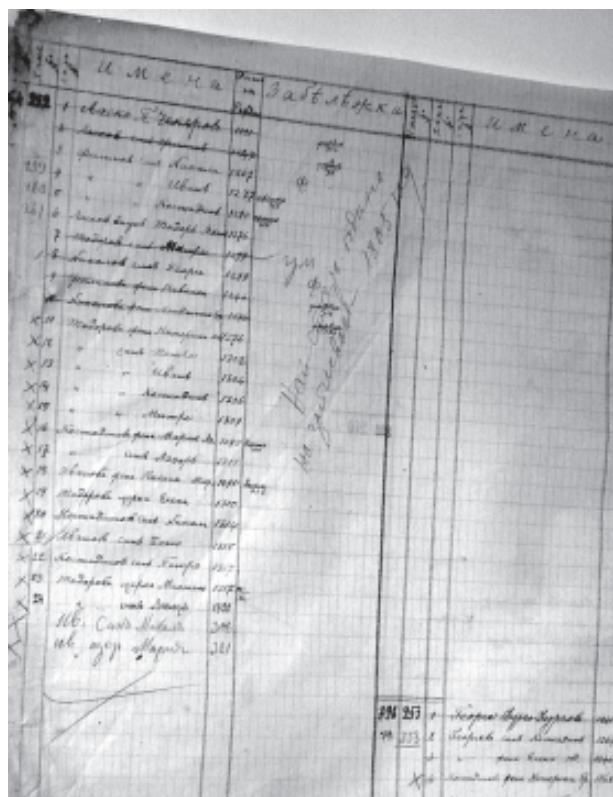
ПЪТУВАНЕ В МИНАЛОТО

*“Народ без повестност е мъртъв
нравствено и подобен е на човек,
който после смъртта си никакво
възпоминание на света не оставя.”*

Г. С. Раковски

Идвам от безкрай и пътувам към безкрай. Влизам в документалната съкровищница на Пиринско-Рило-Родопската област, за да видя повестността на предците и да я разкажа на потомците. Пръстите ми опипват с трепет тефтера за нафузето на Буга и Глазне махали на с. Банско от 1803 г. и погледът ми търси в пожълтелите и очупени в ъглите страници рода на Паисий, първия, отправил ни своя енергичен зов за свестяване: „Защо се срамуваш да се наречеш българин и не четеш и не говориш на своя език?... Българино, не се мами, знай своя род и език и учи се на своя език!“ Откривам го и се чувствам окрилена, а мислите ми се реят необвързани с ежедневието. И се връщам пак към тефтера, за да се срещна с художниците Молерови, основатели на цяла иконописна школа, с известния род Хаджирадонови, дали на България редица личности и оставили едно от най-старите свидетелства за съществуването си - търговския тефтер от 1815-1817 г. с партиди за търговски сделки с Европа, с рецепти за бои от естествени природни материали и чертежи за зъбчати колела (едни от най-ранните у нас, според техническите специалисти). И всичко сътворено не с друго, а с мастило от сажди или бъз, непокътнато от тежестта на вековете. Ревнича сякаш да ми покаже своите богатства от началото на същия този XIX век, Мехомия ме вика. И в нейния църковен регистър завинаги са вписани големите родове Каназиреви, Попмихайлови, Юрукови и т.н. и т.н. Все хора, дали, без да очакват възвръщаемост, своята лепта

за отечеството, но най-вече за просветното и културното издигане на съгражданите си. Ето ги и ферманите за биене на клепало и ремонт на храма в с. Тешово, Неврокопско от 1836 и 1841 г. и тези за строителството на черкви в с. Гумниче (Гега), Петричко от 1857 и 1870 г. Изписани на ара-

Страница от регистъра за раждания и
умирания в с. Банско, 1805 г.

бски и носещи султанския печат, те свидетелстват за непримиримостта на българския дух и упоритостта му да се съхрани чрез славянската реч. През годините се построяват десетки църкви и към тях се откриват килийни училища, прерастващи по-

Ферман за строителство на
църква в с. Гумниче (Гега),
Петричко, 1857 г.

Пасищо	1815	Прѣнѣ	Данъцина
за 100 борзини и пособия към тях за съдържание на свещеникъ и свидетел и свидетелски пособие, ден 1000 - 1.94 -		6 481.60 -	
за 600 денари за свидетел 1000 - 5 -		6000 -	54160 -
	13240 -		
за 100 паршия и пособия			
60 паршия и свидетелски пособия 1000 - 1.94 -		307.20 -	
20 паршия и свидетелски пособия 1000 - 1.94 -		412.20 -	
20 паршия и свидетелски пособия 1000 - 1.94 -		217.20 -	1467.20
за 100 паршия и пособия и свидетелски пособия за свидетелски пособия и свидетелски пособия и свидетелски пособия и свидетелски пособия			1708. -
за 100 паршия и пособия 1000 - 1.94 -		287.20 -	
за свидетелски пособия 1000 - 1.94 -		6 000.00 -	
за свидетелски пособия 1000 - 1.94 -		440.00 -	
за свидетелски пособия 1000 - 1.94 -		400.00 -	
за свидетелски пособия 1000 - 1.94 -		110.00 -	7188.20
за 7 паршия и пособия 1000 - 1.94 -			
за свидетелски пособия 1000 - 1.94 -		300.00 -	
за свидетелски пособия 1000 - 1.94 -		160.00 -	
за свидетелски пособия 1000 - 1.94 -		172.30 -	
за свидетелски пособия 1000 - 1.94 -		188.50 -	3681.20
за 17 паршия и пособия 1000 - 1.94 -			
за свидетелски пособия 1000 - 1.94 -		1154.19 -	
за свидетелски пособия 1000 - 1.94 -		121.20 -	
		969.408.19	
за 56 паршия и пособия 1000 - 1.94 -			
за свидетелски пособия 1000 - 1.94 -		100.00 -	
		1692.51.19	

Страница от тъфтера на търговската фамилия Хаджирадонови, Банско, 1815 г.

Стойко войвода (изтадищ на Серската дружина 1896 година).
Insurgenterführer Stoyko.

(1)

(2)

(3)

(4)

Участници в македонското национално-освободително движение 1893-1915 г.

1. Стойко войвода
2. Гоце Делчев
3. Александър Китанов
4. Лука Поптеофилов
5. Мануш Георгиев
6. Екатерина Арнаудова
7. Яне Сандански

(5)

(6)

(7)

късно в светски. Башите и майките дават мило и драго, за да условят чрез Неврокопската, Струмишката и Драмската митрополии “даскал”, от добър по-добър, който

На прага на ХХ век редица портрети ме запознават с дейците на революционното движение Лука Поптеофилов от Белица, Стоян Гайгуров от Мелник, Димитър Мавродиев от Гайтаниново и др. И сред тях се откроява учителят в Банско през 1896 г. Гоце Делчев, който същевременно е апостол на делото и при престоя си тук основава редица революционни комитети. Горноджумайското въстание от 1902 г., отразено в редица спомени, е една прелюдия към Илинден от 1903 г., обхванал цяла Македония. За по-рива в душите на малко и голямо пише в записките си въз-

**Свидетелство за участие на Илия Дилберов в Балканската война,
1912 г.**

да даде повече и по-пространни знания на децата им. И събират грош по грош, карант с катъри камъни, пясък, дървета за строителството на школа. Мнозина от тези палавници по-късно учат в Солунската българска гимназия, в лицеи в Цариград, в Серското педагогическо училище. Други завършват висши науки в София, Чехия, Германия, Франция, за да се върнат като изключително добре подгответи учители, лекари, инженери, икономисти, художници. И всичко това става сред сътресенията и надеждите между Руско-турската освободителна война от 1877/1878 г., Берлинския диктат от 1878 г. и последвалото го Кресненско-Разложко въстание, за които няколко съвременници вписват в летописната книга на църквата на с. Баня, Мехомийско, а секретарят на въстанието в Кресненско Стефан Карчев подробно описва под формата на дневник.

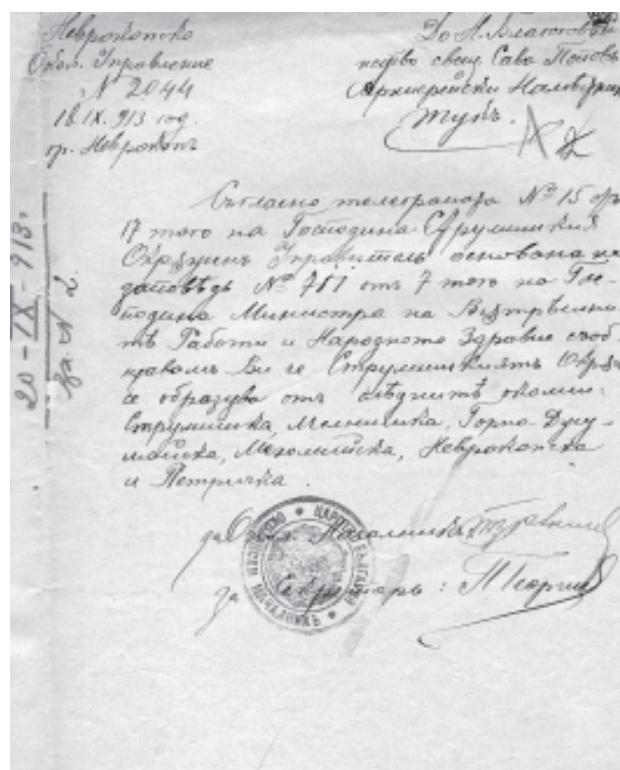
рожденският учи-тел Спас Прокопов, а за самия пожар на въстанието - летописецът учител на с. Обидим, църковните деятели на Белица, участникът от Ресенско Б. Превески, войводата Иван Попов от с. Ляски и редица съвременници от Разложко, Неврокопско, Серско, Струмишко. Бунтът е потъпкан, но духът се възражда, за да възстанови бойната си организация и да изпрати хилядно опълчение в редиците на българската армия при обявяването на Балканската война 1912 г. Национално-революционният кипеж на населението нарасства и то подпомага освободителните отряди и чети на Хр. Чернопеев, П. К. Яворов, Яне Сандански, Т. Паница, Н. Парапанов и др. Създадените временни общински управления започват най-стриктно да изпълняват функциите на такива. Много скоро обаче въодушевлението от всяка отвоювана педя земя се сменя с отчаяние от

Четата на Христо Чернопеев, освободила Разлог през октомври 1912 г.

Удостоверение на д-р Борис
Проевски за награждаване с орден за
участие в Балканската война, 1912 г.

Съобщение от Околийското управление -
гр. Неврокоп за създаване на Струмишки
окръг. 1913 г.

результатата от Между-съюзническата война, разделила Македония на три и поставила телени огради между дворовете на родни братя. Струмица е обявена за център на българската част с прилежащи околии Струмишка, Горноджумайска, Мелнишка, Мехомийска, Неврокопска и Петричка. Първата световна война, в която на-

Удостоверение за оземляване на бежанец, 1923 г.

даждите за обединение се засилват, донася разруха на всички воюващи държави. И се ражда идеята за мира - българинът от с. Горно Броди Никола Димков, високо образован, предлага създаването на световна миротворна организация "Звезда на съгласието". Части от идеята са възприети и лягат в основата на устава на Обществото на народите (днес ООН). Едноименната книга на Димков се съхранява тук в оригинал от II-то издание от 1918 г. в специална опаковка, гри-

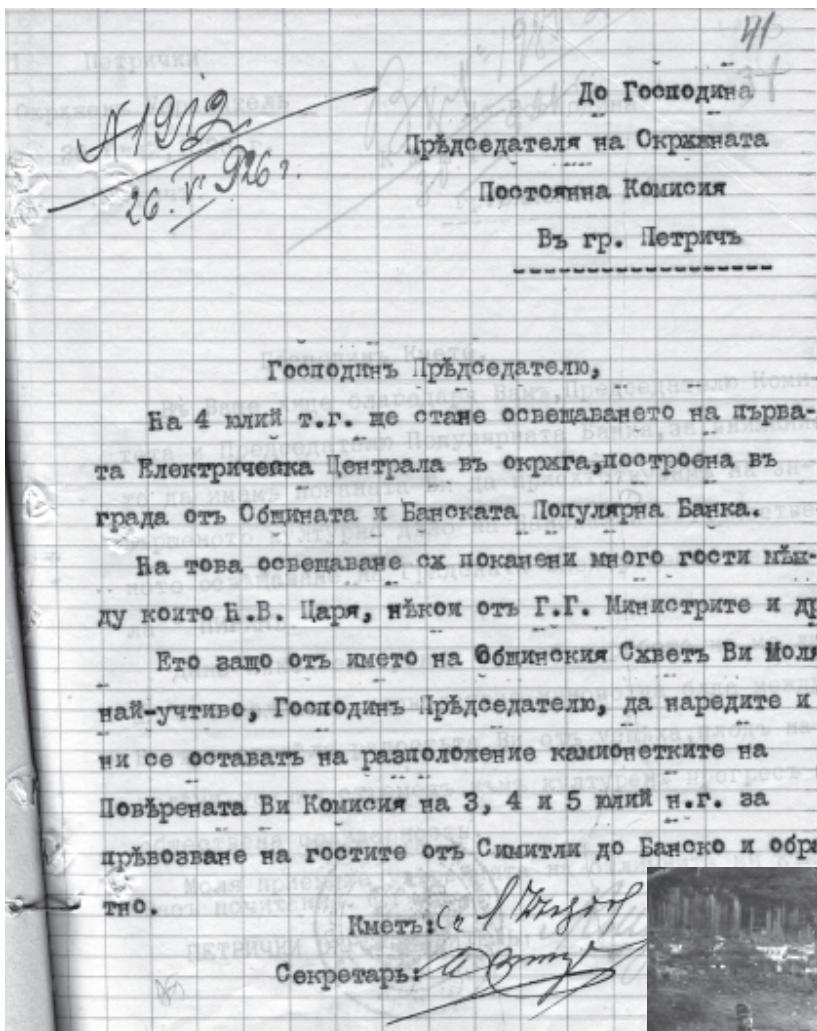
жливо изработена по поръчка на дарителя К. Бакърджиев от гр. Шумен. Покрупната при подписването на Ньойския договор е огромна и за това свидетелстват хилядите писма, телеграми, петиции, протести на цялата българска общественост десетилетия наред.

По пътищата се точат кервани бежанци, подгонени от клетническата си неволя. България - ограбена, осакатена, загубила хиляди синове по бойните полета, ги приема - нали са нейни чеда, нейна кръв и плът. Общинските, околийските и Окръжното управление, установено в Петрич след отнемането на Струмица, откритите съдилища и прокуратури постепенно въвеждат ред в региона - грижат се за административните дела, за стопанското възстановяване и благоустройството, за културния и просветния живот и здравеопазването, контролират обществено-политическите организации и проявите им. Една след друга възникват банките в Неврокоп, Мехомия, Горна Джумая и Петрич, агрономствата и

Бежанци на път за свободна България

Областната служба по земеделието в Горна Джумая, които съвместно с органите на държавната власт се заемат с оцеляването на малоимотните и безимотните чрез кредитиране, оземляване и одворяване и култивирането у населението съзнание за правилно използване на земята с цел подобряване благосъстоянието му. Сами разбрали необходимостта от по-големи гри-

жи за посевите си, земеделските стопани в Горна Джумая, Крупник, Неврокоп, Петрич, Свети Врач, Петрово и др. селища основават водни синдикати за ефективно оползотворяване водните ресурси и с помощта на Областното и околовийските инженерства строят канали, мостове, пътища и др. Планинският терен на района предразполага към развитие на горското стопанство и създаване на лесничества и трудово-горски производителни кооперации, в които хората намират препитание. Залесяват и подновяват горите и същевременно в гатерите обработват дървен материал за строителство и отопление, а при възникването на дъскорезните работилници на братя Бакалови, Бучкови и Клешкови в Якоруда и на братя Захариеви в Горна Джумая започва и производство на дограма, бъчви, каци, столове и т. н. Каменовъглената мина "Пирин" в с. Брежани на АД "Гранитоид" поема няколкосто-

тин работни ръце, които в непосилен труд в забоите и карierите изкарват на повърхността на земята вагонетките с черно злато, изпращано за отопление и осветление, за производството на по-голямата промишленост. И ето го отново Банско, което вече е признато за град и което с помощта на Популярната банка в него през 1926 г. построява първата електроцентрала в Пиринския край и чито улици първи сменят газените фенери с електрически крушки. На тържеството по откриването ѝ са поканени царя, министри, окръжния управител, видни банскалии от

Участници в трудова повинност в Горна Джумая, нач. на 20-те години на XX век

Цигарен цех в Тютюнев комбинат "Пирин" - Благоевград, 1983 г.

Откриване на нормална жп линия за Горна Джумая, 1937 г.

Склавският панаир, 1927 г.

Ученици от първоначално училище "Арсени Костенцев" в Горна Джумая, 1900 г.

София и страната.

Цивилизацията навлиза в района и с първите пощенски, телеграфни и телефонни станции, открити още по време на Балканската война. Представете си как би се придвижило цялото това огромно архивно наследство от адресантите до адресатите, ако не бяха пощенските институции.

Докато транспортът в малките планински селища се извършва с коне и катъри, в полето се построява, пак най-вече заради нуждата за войската, първата и единствена досега ж.п. линия, с която хората от Кресненското дефиле, от Светиврачкото и Петричкото поле бързо свикват, независимо от вдигащия шум и пушек влак. Нали се стига до местоназначението много по-бързо. А днес той вече се движи с електричество.

На няколко стелажа са поставени огромни емлечни регистри с партидите за имотното състояние на хиляди жители на села и градове и определените непосилни данъци за някои от тях. Не по-малко интересни са протоколите и ревизионните актове на РКС, кредитните и потребителните кооперации и търговски сдружения, ин-

формиращи за движението на селскостопанските и индустритални стоки и цените им в мирни и военни години, в години на криза и подем. Тютюневите кооперации в Горна Джумая, Неврокоп и Свети Врач дават препитание на хиляди хора на наемния труд и същевременно представят тютюните от Македонската област не само на Пловдивския панаир, но и на международните изложения в Солун, Ганд и Мюнхен в Германия и др., търгуват с цяла Европа.

Училищната документация буди особен респект и умиление с възрожденската атмосфера, която носи, със стремежа на учители и ученици към даване и получаване на повече знания, с борбата на цялата общественост за откриване и на професионални и средни училища като гаранция за цялостното развитие на селищата. Мечтали ли са някога горноджумайци градът им да бъде университетски? А той вече е. И това е записано завинаги в повестността на града. Наред с Националната хуманитарна гимназия "Св. св. Кирил и Методий" (бивша Солунска), електро- и механотехникума тук издига корпуси и сградата на Югозападния университет "Неофит

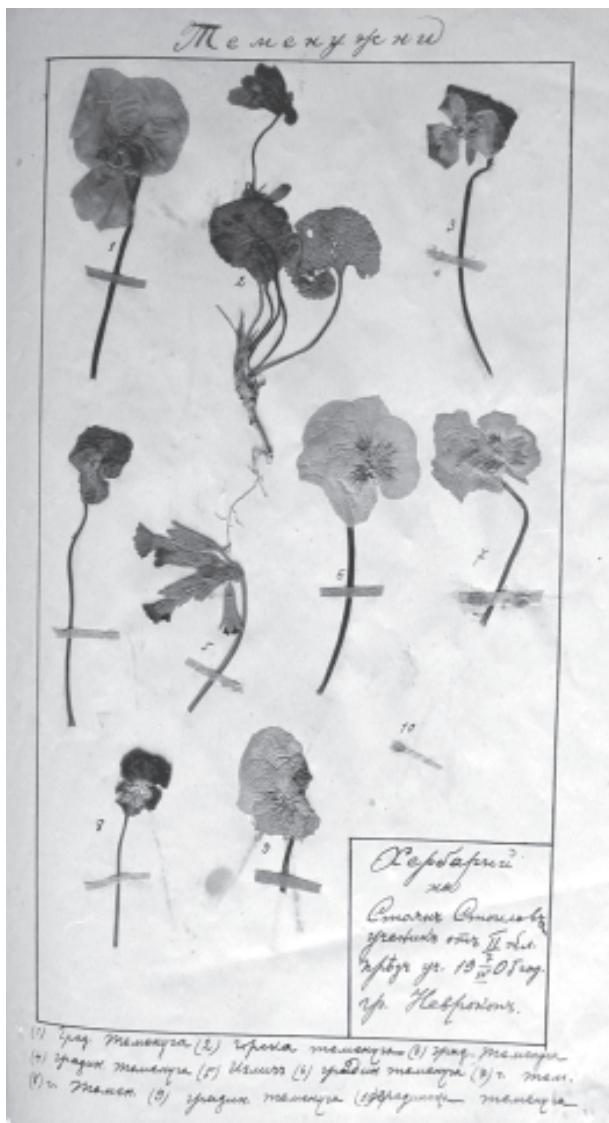
Рилски”, в която се обучават хиляди студенти.

А какъв би бил животът ни без тези самобитни български институции - читалищата? В тях е съсредоточен най-вече културният живот на поколения предци, организирали театрални трупи, хорове, оркестри, които съществуват и до днес и участват в национални и международни фестивали и конкурси, а изпълненията им се помнят през годините. Те организират че-

тения, народни университети, утра, вече-ринки, детски школи по изкуствата и др. Чувство на гордост би изпитал всеки, докоснал се до дипляните, снимките, грамофонните площи на Представителния смесен хор “Ален мак” и китаро-мандолинния състав “Пирински звуци” при читалище “Никола Вапцаров” в окръжния център. Афиши, писма, оферти на филмовите къщи “Уфа”, “Сердика”, “Изгрев”, “Сабиф” и “Метро голдуин майер”, “Тиатра” и “Мосфилко” говорят за първите кинопредставления в региона от 1924 г. до днес. Сред филмовите заглавия са: “Александър Невски”, “Стенка Разин”, “Чайковски”, “Шехерезада”, “Желязната маска” и други известни продукции на световно-

Свидетелство за зрелост на ученик от първия випуск на Горноджумайската гимназия “Св. Св. Кирил и Методий”, 1921

Хербарий на ученик от II клас в гр. Неврокоп през учебната 1904/1905 г.

Сградата на читалище “Съгласие” в Горна Джумая преди 1926

то киноизкуство.

А как си представяте българската култура без ДАНПТ “Пирин”? Прелистването на рекламиите му футляри и албуми, концертните програми, многобройните фотоси, слушането на изпълненията му върху грамофонни площи, касети и компактдискове преди звиква възторг и благо-

говение у всеки българин. Една феерия от багри, ритми и вълшебни гласове.

Спортните и туристическите дружества ме водят на състезания, първенства, по планински върхове.

А за здравето на жителите на региона, в който няма почти никакви медицински кадри в края на XIX и началото на XX век, с течение на

годините се откриват здравни служби, поликлиники, болници, в които се изпращат квалифицирани специалисти. С помощта на фондация “Рокфелер” в Петрич през 20-те години на XX век се открива Противомаларична опитна станция, оборудвана с най-съвременна апаратура за изследвания.

И на фона на всичко това протича и

Държавен ансамбъл за народни песни и танци “Пирин” - Благоевград

обществено-политическият живот, за който се съдържат данни във фондове от всички сектори. Съхранените снимки, декларации, позиви, писма и др. разказват за създаването на организации на Федеративната, Конституционната и Комунистическата, Демократическата и Радикалната партии, на поделения на БЗНС и др., за изборните борби между тях, за избирането на Димитър Благоев, Васил Мулетаров и Владимир Поптомов за народни представители от БКП, на Михаил Балабанов от БЗНС, на Михаил Димитров от Единния фронт, на Кимон Георгиев от НС "Звено", изборите за ВНС и референдума за република и др. Интерес предизвикват телеграмите за участието на телеграфо-пощенци в Мехомия и Горна Джумая в транспортната стачка през 1919-1920 г., на тютюноработниците от Неврокоп в стачките през 1923 и 1936 г., мероприятията на комуните в Лъки, Любовка, Банско, Белица, Разлог и други селища в полза на трудещите се. Наред с фирмени дела на търговски, производителни кооперации, съюзи, задруги, благотворителни и културни сдружения във фондовете на Неврокопския и Горноджумайския съд са запазени десетки съдебни дела по дейността на ВМРО през 1920-1934 г. в Пиринския край. Огромно е документалното наследство за периода на Втората световна война и антифашисткото движение (1941-1945 г.), за об-

Туристи от Разлог на връх "Елтепе", 1952 г.

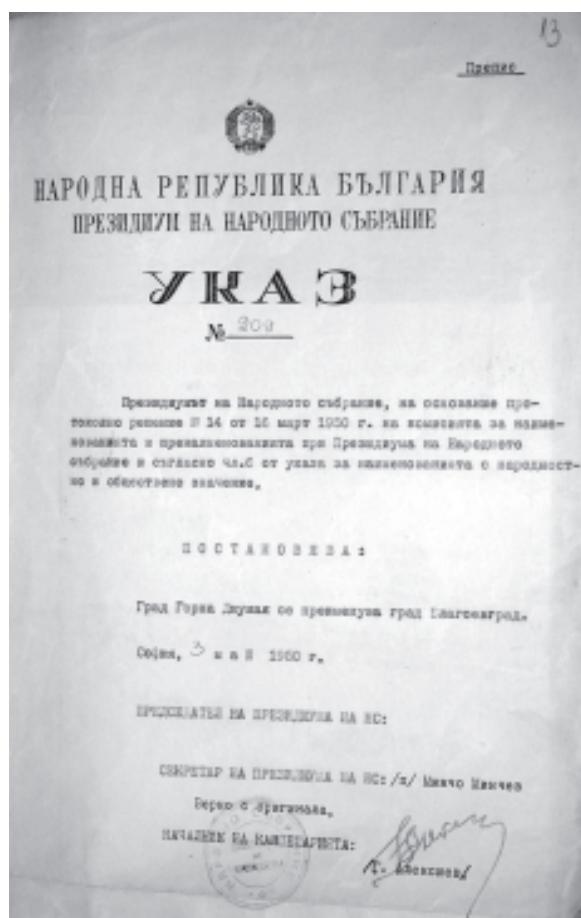
ществено-политическия живот в окръга след 9 септември 1944 г., преобърнал нещата, за действията на отечественофронтовските комитети и други обществени организации за изграждане на социалистическа България, борбата с опозицията и реализирането на народностопанските планове чрез масовизацията в селското стопанство и изграждането на десетки промишлени предприятия.

Личните фондове съкаш са някакви по-особени платна в това многообразие от документални картини. Създадени от творческа или сформирани от събирателска дейност на хора, влюбени в историята, те допълват обществените и заедно с тях стават неоценими извори за политико-общес-

Районната болница в гр. Разлог

твеното, икономическото и културното развитие на областта, а нерядко и на страната. В други случаи докосват чисто човешките взаимоотношения, интимния свят на героите в тях, на семейства и родове, дали на Отечеството видни държавници, творци, общественици. Тук са и възро-жденските учители Спас Прокопов, Димитър Мавродиев, Петър Солунски, Костадин Щерков, отстоявали дори с цената на живота си правото да се наричат българи и да живеят свободни, известният род Чорбаджигошеви от Горна Джумая, дал на града си няколко поколения родолюбци, горноджумайският д-р Борис Проевски, училищният инспектор Васил Шарков, написал първата книга за Горна Джумая, войводата от Ляски Иван Попов, инж. Никола Димков, разработил идеята за създаване на световна организация, работеща за мирно сътрудничество между народите, краеведът, журналист и главен редактор на

Момент от преименоването на Горна Джумая в Благоевград, май 1950 г.

в. "Пиринско дело" в продължение на 17 години Мирчо Юруков, артистът Янко Кончалиев и десетки други.

Едно пътуване - докосване до миналото. Столици хиляди страници за повестността на Благоевградска област, които ни правят неимоверно богати с радостите и страданията, възхода и паденията и най-вече с мъдростта на цели два века.

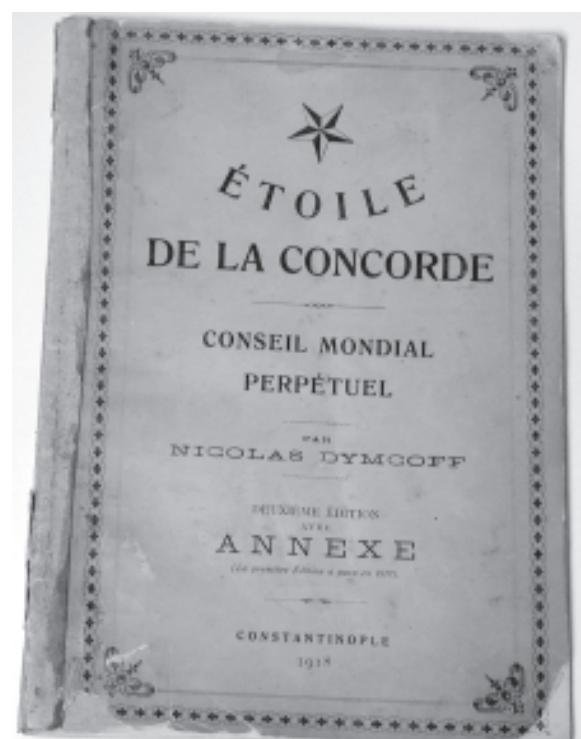
Кунка Дашева

Възрожденският учител Спас Прокопов от с.
Гайтаниново със съпругата си

Стоянка Мавродиева-Кальчева (учителка)
дъщеря на Димитър Мавродиев

Проект за устав на Световна миротворна
организация, изработен от Никола Димков